

Лисенко О. А.

УДК 811.161.2:340.113

ДЖЕРЕЛА ТА СПОСОБИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті досліджено шляхи творення української юридичної термінології. Особливу увагу приділено джерелам і способам творення юридичних термінів. Визначено особливості функціонування сучасних термінів права.

Ключові слова: юридична термінологія, термінологічна система, похідний термін, запозичення, термінологічне словосполучення.

В статье исследуются пути создания украинской юридической терминологии. Особое внимание уделяется источникам и способам образования юридических терминов. Определяются особенности функционирования современных терминов права.

Ключевые слова: юридическая терминология, терминологическая система, производный термин, заимствования, терминологическое словосочетание.

This article investigates ways of creating Ukrainian legal terminology. Particular attention is paid to the sources and methods of creation of legal terms. Identify features of the functioning of modern terming right.

Key words: legal terminology, terminology system derivative term borrowings terminological phrases.

Формування й становлення української юридичної термінології цікавить науковців уже тривалий час. Для теоретичного осмислення термінології мають значення праці В. Гака, Б. Головіна, С. Гриньова, В. Виноградова, Г. Винокура, В. Даниленко, В. Звєгінцева, Т. Кияка, І. Ковалика, А. Крижанівської, В. Лейчика, Д. Лотте, Т. Панько, О. Реформатського, Л. Симоненко, О. Суперанської та ін. Юридична терміносистема була предметом системного лінгвістичного опису в працях М. Брицина, Я. Головацького, В. Горобця, М. Вербенец, Я. Падохи, А. Пашука, О. Сербенської, Ф. Ткача та ін.

Слід відзначити, що різні аспекти функціонування юридичної термінології завжди привертають увагу як мовознавців, так і юристів: О. Сербенська (історія становлення і функції субмови права), Г. Онуфрієнко і Н. Руколянська (словотвір), С. Головатий, Ю. Зайцев та І. Усенко (загальна характеристика мови законодавства), Н. Артикуца, Ю. Прадід (теорія юрислінгвістики), Б. Стецюк (карно-процесуальна лексика), І. Гумовська (словотвір і семантико-функціональні аспекти юридичної терміносистеми), С. Кравченко (стиль законодавства), В. Демченко та М. Леоненко (функціонування юридичної термінології), І. Кочан і А. Токарська (культура юридичної мови), а також Л. Боярова, В. Сімонок, З. Тростюк (різні лінгвістичні характеристики юридичних термінів) та ін.

Незважаючи на велику кількість праць, що стосуються формування й становлення юридичної термінології української мови, залишаються різні питання, які потребують глибокого вивчення. Тому предметом нашого дослідження стали джерела та способи творення української юридичної термінології.

Досліджуючи розвиток лексики будь-якого історичного періоду, звертають увагу на такі чинники: 1) позамовні (конкретні соціальні явища); 2) внутрішні чинники її саморозвитку. Надаючи великого значення в розвитку української літературної мови позамовним чинниками, тобто впливу на неї конкретних соціальних явищ, не можна, проте, не зважати і на умови її внутрішнього розвитку, оскільки стимули саморозвитку не асоціальні: вони всі зумовлені сутністю мови як найважливішого засобу спілкування.

Слід також зазначити, що, вивчаючи термінологію з власне термінологічних позицій, не слід забувати, наскільки самостійна вона у своєму розвитку. Звичайно, термінологія виникає й еволюціонує на ґрунті конкретної національної мови, а її автори є носіями цієї ж мови. Але умови народження термінів інші, ніж умови появи загальноживаних слів. Терміни зумовлені концептуальним апаратом наук, які вони обслуговують, закономірностями і процесами розвитку саме цих наук. Юридичні терміни є ніби представниками юридичної науки й практики, оскільки утворюються з урахуванням їх досягнень. За допомогою термінів відбувається передача правової інформації, диференціація юридичних понять і категорій.

Як відомо, у мові не відразу створюються термінологічні системи, виникають нові значення слів для передачі нових наукових понять. На процес і результат створення термінів впливають багато чинників. Ось декілька з них:

1. Мова, через яку науковець познайомився з новою галуззю науки.

2. Термінологічна традиція, що усталилася в певній мові, у споріднених із нею мовах, і у відповідній галузі науки чи споріднених науках.

3. Мовне чуття науковця, ступінь його мовної підготовки.

У термінотворенні характерний відбір засобів за принципами актуальності, доцільності й аналогічності. Те, що незвичне в загальноживаній лексиці, може бути актуальним і доцільним у термінології (наприклад: відшкодування шкоди, слідчий слідчого відділу та ін.).

Слід зазначити, що термінологічний склад української мови в процесі свого історичного розвитку безперервно змінюється й удосконалюється. Одні поняття, предмети, реалії побуту, якості, явища існують давно, а слова, що їх називають, активно вживаються носіями мови. Інші предмети й поняття відмирають, а з ними зникають чи змінюють своє значення слова, що їх називають. Треті предмети, явища, поняття, якості з'являються знову. З їхньою появою утворюються нові поняття, а водночас – слова для найменування цих понять.

Українська юридична термінологія поповнювалася протягом історичного розвитку української літературної мови, починаючи ще з часів Київської Русі й до сьогодні. Основними джерелами творення юридичних термінів є такі:

1. Питомі слова української літературної мови.
2. Утворення похідних термінів на базі слів рідної мови або запозичень.
3. Запозичення термінів з інших мов.
4. Розвиток нових термінологічних значень у загальноживаних словах (термінологізація) або в установлених термінах.

Зауважимо, що питомі слова української мови становлять значний прошарок української термінології, наприклад: *позов, держава, вина, доказ, відповідач, упізнання, рішення, суд* тощо. Вони вважаються більш зручним джерелом поповнення юридичної термінології через свою зрозумілість для всіх громадян суспільства.

Похідні терміни від власне українських і запозичених слів утворюються за допомогою способів словотворення, що усталилися в сучасній українській літературній мові: префіксального (*передоручення, зареєструвати*), суфіксального (*хабарник, позивач, шлюбний*), префіксально-суфіксального (*безземелля, безпартійний*), безафіксного (*розиук, доказ*), основоскладання (*волевиявлення, лісоохоронний*), складання скорочених основ (*профком, виконком*), переходом з однієї частини мови в іншу (*вартівий, підозрюваний, обвинувачений*).

Активне поповнення української лексики відбувається також шляхом абрєвіації. Абрєвіатура як своєрідний елемент мови – це скорочення, утворене з перших літер слова, що входить до словосполучення, наприклад: *ДАІ, КПК, ГУВС, МВФ, ЛТП* тощо. Абрєвіатури стали незмінними супутниками юридичних текстів, головна мета яких – скорочення слова чи словосполучення для економії та зручності вимови.

Утворення й уживання правових абрєвіатур вимагає від укладачів правових актів знання відповідних прийомів юридичної техніки. Адже абрєвіатури, ужиті в документі без урахування відповідних правил, можуть негативно вплинути на якість його форми, ускладнити розуміння юридичних норм. Під час застосування абрєвіатур, що мають кілька значень, наприклад, *ВАК* (Вища атестаційна комісія, Вищі атестаційні курси), *ОРД* (оперативно-розшукова діяльність, організаційно-розпорядчі документи) виникає двозначність і тим самим порушуються такі вимоги юридичної техніки як однозначність і точність вираження правових норм.

За будовою юридичні терміни поділяються на *прості* (амністія, доказ, захисник, засуджений), *складні* (кримінально-процесуальний, законодорадчий, мати-героїня, працевдатний) та *складені* (порушити справу, усиновлена дитина, відсутність умислу, відбиток пальців).

Слід зауважити, що складені терміни становлять значну кількість сучасної юридичної термінології. Перевага термінологічних словосполучень над однослівними термінами є характерною особливістю більшості термінологічних систем. Це пояснюється тим, що в складених найменуваннях, які мають номінативне спрямування і зберігають значення слів – їх компонентів, фіксуються суттєві ознаки зображуваного, завдяки чому така назва реалій включається в систему понять певної галузі терміносистеми.

Під термінологічним словосполученням розуміють багатоконпонентну роздільно оформлену семантичну конструкцію, співвідносну з науковим поняттям. Семантична злитість термінів-словосполучень залежить від характеру семантики і особливостей функціонування слів-компонентів, що входять до складу словосполучень.

Серед юридичних термінів-словосполучень розрізняють такі основні структурні моделі:

- прикметник + іменник (наприклад: попереднє ув'язнення, тілесні ушкодження, кримінальна відповідальність);
- іменник + іменник (наприклад: виникнення злочину, позбавлення волі, закриття справи);
- дієслово + іменник (наприклад: порушити справу, відбувати покарання, повідомити суд).

Терміни-словосполучення повинні відповідати вимогам до терміна як одиниці термінологічної системи. Професійне освоєння явищ і процесів дійсності вимагає суворої однотипності та стандартності понятійного відображення.

Під час процесу творення нових термінів постійно постає питання, як поєднати вимоги наукової точності, з одного боку, і вимоги практичної стислості – з іншого. У таких випадках частіше вдаються до запозичення терміна з іншої мови, і рідше – до зміни значення наявного в іншій системі терміна або звичайного слова. На думку багатьох науковців, запозичення в готовому вигляді з іншої мови є найлегшим способом порівняно з іншими способами побудови термінології.

Характерною рисою сучасної юридичної термінології є її творення не тільки на ґрунті структур і моделей загальнонародної мови, а й легкість проникнення в терміносистему іншомовних запозичень, наприклад: юнкер, гауптвахта, штурм, батальйон, лафет – військова термінологія, запозичення з німецької і французької мов; адвокат, арешт, юрист, рецидив, амністія, дактилограма – юридична термінологія, латинські та грецькі запозичення; пресинг, імпічмент, офіс, лобізм – юридична термінологія, запозичення з англійської мови.

Жодна з природних мов під час творення термінології не може обійтися власними ресурсами, тому для позначення нових понять, явищ, предметів вона запозичує лексичні засоби з інших мов, поєднуючи в собі органічно національні та іншомовні елементи. Якщо в загальноживаній мові ще можна обійтися без запозичень, то в термінології це неможливо. Іншомовний термін може навіть витіснити свій український відповідник з ужитку, проте може відбуватися і зворотний процес, що цілком природно. Як доводить весь перебіг світового лінгвістичного процесу, зміцнення в мовах інтернаціональної сутності сприяє їхньому прогресивному розвитку.

Аналіз лінгвістичних праць, присвячених запозиченням у юридичній термінології, засвідчує, що більшість із них спочатку були запозичені з латинської та грецької мов, пізніше – переважно з німецької та французької, безпосередньо або опосередковано (часто за посередництвом польської). У наш час юридичні терміни здебільшого запозичуються з англійської мови [1].

Це свідчить про інтернаціоналізацію юридичної термінології на шляху до створення світової юридичної системи, що пов'язано з явищем кореляції юридичних понять у правових системах європейського ареалу.

Оскільки за останні роки змінився суспільно-політичний устрій нашої держави, зрозуміло, що відбулися зміни в мові, правничій термінології. Із політико-правового лексикону зникли такі універсальні в минулому поняття і терміни, як: *радянський, соціалістична власність, соціалістична держава* тощо. Змінилася назва країни, чинні в ній органи та багато іншого (*Україна, Автономна Республіка Крим*). У нормотворчє й наукове використання введені поняття “глава держави”, “законодавча, виконавча й судова влада”, “приватна власність”, яких у минулому позбавлялися.

Поряд із цим у мові права з'явилася значна кількість нових термінологічних позначень. Одні з них уживалися й раніше, проте зараз наповнилися іншим соціально-філософським і правовим змістом: *суверенітет, конституційно-правовий інститут, громадянство, незалежність народу України, безробіття, унітарна держава, підприємницька діяльність, депутатська недоторканість*. Певні терміни запозичені з інших мов (*президент, комерсант, регламент, референдум, нелегальні мігранти, парламент, біпатриди*) або із застарілої української лексики (*місцеве самоврядування, муніципальний, приватна власність*). Водночас багато понять і позначень утворено на ґрунті української лексики: *державотворення, волевиявлення, територіальні громади* тощо. Ця термінологія зокрема, характеризує Україну як демократичну й правову державу.

Удосконалення законодавства сприяє виробленню нових термінів, більш сучасних і простих словесних конструкцій. Поряд із новим поняттям, явищем, предметом виникають нові слова на позначення цих понять (неологізми). Неологізмами називаються слова й мовні звороти, які нещодавно увійшли в мову та залишаються ними до того часу, поки мовці відчуватимуть у них новизну й свіжість. Як тільки нове явище стає звичним фактом життя, його назва перестає бути неологізмом.

Зрозуміло, що всі слова мови колись з'явилися, тобто колись були неологізмами. Кожна епоха має свої неологізми. Так, у XIX ст. як неологізми сприймалися слова *гуманізм, ідея, соціалізм, громадянство, рівноправний, інтелігенція* тощо. Перші роки Жовтневої революції були особливо багаті для української мови щодо виникнення нових слів, наприклад: *гуртожиток, п'ятирічка, радгосп, суботник, трудовдень* і т.д. У цей час з'являються нові юридичні терміни: *громадський обвинувач, передача на поруки, колективний трудовий спір* тощо. У кодекси 1922 і 1927 рр. було внесено нові поняття й терміни: *небезпечна особа, заходи соціального захисту, інститут аналогії*.

Слова, що безпосередньо стосуються загальносуспільних, державних, економічних і культурних змін у нашій країні, продовжують з'являтися і сьогодні. Необхідність неологізмів у правотворчості спричинено запитамі й потребами суспільного життя. Їх утворює й уводить в обіг законодавець, використовуючи рекомендації юридичної літератури, публіцистики. Більшість із них називає явища політичного, економічного й суспільного життя, і тому вони швидко входять до активного складу лексики, наприклад: *приватизаційний чек, електорат, екологія, біржа, рейтинг, імпічмент, психотропні засоби* тощо. Уважається, що 50 % новоутворень – це термінологічна лексика, що об'єктивно відбиває дійсність, свідчить про розвиток науки, техніки [4].

Навіть побіжний огляд літератури з питань формування юридичної термінологічної системи дає підстави для висновку, що всі зазначені вище проблеми потребують подальшого глибокого дослідження. Необхідно унормувати процеси поповнення юридичної термінології та систематизувати нові слова, що з'являються на сучасному етапі. Слід зважати на те, що терміни повинні бути однозначними та зрозумілими. Іншомовні терміни слід використовувати з огляду на доцільність їх уживання та потреби адаптації чинного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Значну увагу належить звернути на створення тлумачних галузевих юридичних словників.

Література:

1. Вербенец М. Юридична термінологія української мови: історія становлення й функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. Вербенец ; Київський нац. університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 30 с.
2. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. П. Кравченко ; Одеська нац. юрид. акад. МОН України. – Одеса, 2000. – 21 с.
3. Красницька А. В. Використання запозиченої лексики в юридичних текстах / А. В. Красницька // Науковий вісник НАВСУ. – 1999. – № 1. – С. 250–255.
4. Красницька А. В. Особливості активної та пасивної лексики як засобу юридичної техніки / А. В. Красницька // Науковий вісник НАВСУ. – 2001. – № 3. – С. 301–307.
5. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика як наука і навчальна дисципліна / Ю. Ф. Прадід // Право України. – 2002. – № 7. – С. 102–106.